

INTELECT, RAȚIUNE ȘI SPECULAȚIUNE LA NAE IONESCU

ALEXANDRU SURDU

Studiind filosofia la București, Nae Ionescu a suferit, în mod firesc, influența maiorescienilor, mai ales a lui Constantin Rădulescu-Motru, la catedra căruia a fost asistent. Maiorescienii (Ioan Petrovici, P.P. Negulescu, Mircea Florian) au fost cu toții interesați de istoria filosofiei și de logică. Cele două discipline făceau parte din planul „direcției Maiorescu” de familiarizare a filosofilor români cu doctrinele și gândirea occidentală, pe plan filosofic pozitivistă, pe plan logic raționalistă. Acesta este motivul pentru care Maiorescu și discipolii săi au fost interesați în mod special de logica rațiunii, *ratio* (logos) fiind caracteristica formelor clasico-tradiționale aplicabile la studiul științelor pozitive. Așa se explică dimensiunile, uneori exagerate, pe care le-a luat *metodologia*, adică partea aplicativă a logicii clasico-tradiționale. Tot pe linia „direcției Maiorescu” se observă un interes crescut pentru fizică – știința cu cele mai multe aplicații în tehnica mecanicistă a epocii – și mai puțin pentru matematici. În ciuda tendinței de curățare a logicii de elementele psihologice, Maiorescu a fost interesat de psihologie și chiar a ținut conferințe pe această temă. L-a urmat Constantin Rădulescu-Motru, care, sub influența lui Wundt, a fondat primul laborator de psihologie experimentală de la noi, el fiind adeptul logicii psihologice, dezvoltată ulterior de francezul J. Piaget. Maiorescienii au fost mai puțin interesați de matematici și de logica matematică, cu atât mai puțin de logica dialectico-speculativă. În cele cinci ediții succesive ale logicii lui Maiorescu, baza istorică se reduce adesea la Aristotel. Mircea Florian va traduce ulterior *Organon*-ul, ca fundament pentru studiul logicii clasico-tradiționale.

Rădulescu-Motru este cel care îl orientează pe Nae Ionescu spre studiul logicii, tot în spiritul „direcției Maiorescu”. Numai că Nae Ionescu n-a urmat nici linia psihologistă, nici linia aristotelico-tradițională. El a rămas „maiorescian” doar prin lipsa totală de interes pentru Hegel și pentru logica dialectico-speculativă. Situație pentru care va plăti un greu tribut; atât el, cât și Mircea Eliade, care i-a rămas fidel.

O notă aparte o constituie interesul lui Nae Ionescu pentru *istoria logicii* – notă de asemenea maioresciană. Și nu este vorba numai despre istoria veche a logicii, ci mai ales despre cea contemporană, pe care o cunoștea foarte bine.

A nutrit de tânăr un interes deosebit pentru *matematici*. Matematicile sunt muzele intelectului, și era firesc ca Nae Ionescu să acorde importanță logicii

intelectului, respectiv logicii matematice, numită pe atunci *logistică*. Teza sa de doctorat se numește *Logistica – încercarea unei noi fundamentări a matematicii*. Ea nu este și nici nu putea fi, ca teză de doctorat, o simplă expunere de manual asupra logicii matematice.

Autorul încearcă aici să aducă argumente, de tip intuționist, în favoarea respingerii poziției, la modă pe atunci, a logicismului inaugurat de Frege, Russell și Couturat, după care logica se identifică cu matematica, fie prin reducerea celei dintâi la ultima, fie invers. Este interesant faptul că Nae Ionescu adoptă, în 1916, o poziție care va deveni uzuală abia după 1930, prin lucrările lui A. Heyting, primele studii intuționiste, scrise în olandeză, fiind necunoscute savanților francezi, germani și englezi.

S-a tot vorbit despre discipolii lui Nae Ionescu din diferite domenii ale filosofiei și religiei. Se părea însă că în domeniul logicii intelectului n-a fost urmat de nimeni. Încercările repetate ale lui Constantin Noica de a se apuca de matematici au eșuat lamentabil, Noica fiind un tip speculativ, cu interes pentru Kant și Hegel, care a și criticat toată viața intelectul și pe reprezentanții acestuia. A fost ignorat însă Octav Onicescu, cel care, în 1943, publica lucrarea *Principii de cunoaștere științifică*, în care adoptă poziția de tip intuționist a lui Nae Ionescu, pe care o va susține până la sfârșitul vieții sale, dar pe care n-a denumit-o astfel din cauza adversității postbelice a comuniștilor pentru „legionarul” Nae Ionescu. Cu toate acestea, Onicescu a suferit persecuțiile epocii, fiind reabilitat abia în 1965.

Pentru Octav Onicescu, logica matematică, de care ține și teoria mulțimilor, se referea la un ansamblu de propoziții ale unei doctrine matematice constituite deja. El nu înglobează teoria mulțimilor în matematica propriu-zisă, în procesul constituirii acesteia, cum o fac logiciștii, ci îi conferă doar rolul de sistematizare logică a acestei construcții, așa cum se găsește ea într-o anumită carte sau lucrare de matematică. Din această cauză, ca și la alți reprezentanți ai intuționismului, logica în discuție nu poate să trateze decât despre enunțuri adevărate, demonstrate deja sau construite intuitiv. Este vorba despre așa-numita *logică cu o singură valoare*, respectiv *adevărul*, căreia îi corespunde, la intuționiști, ceva analog, dar diferit totuși, adică logica pozitivă sau logica fără negație.

Interesul lui Nae Ionescu pentru logica matematică nu se reduce însă la teza de doctorat, care poate fi considerată doar un punct de plecare. El revine asupra acestor probleme în *Cursul de istoria logicii* și în cele două cursuri (doar parțial păstrate) de *Logica colectivelor*. Și în această direcție a fost urmat de Octav Onicescu.

Nae Ionescu era nemulțumit de faptul că noțiunea de „clasă”, sinonimă cu cea de „mulțime”, nu are o definiție corespunzătoare pretenției de exactitate a logicii matematice, în plus, el ridică problema elementelor componente ale mulțimii, care, în această calitate, își pierd individualitatea și „independența pentru sine”, ceea ce nu se poate întâmpla când elementele sunt numere.

Onicescu revine, în 1971, în lucrarea *Principii de logică și filosofie matematică* (publicată în limba franceză), asupra legăturii dintre logică și teoria mulțimilor. În măsura în care logica și, implicit, teoria mulțimilor se aplică la matematici, elementele la care se referă propozițiile sau pe care le conțin mulțimile trebuie să fie *obiecte matematice*. Construcția acestor obiecte matematice se realizează, după Octav Onicescu, în maniera intuiționistă adoptată de Nae Ionescu, adică printr-o „experiență mentală”. Operațiile care conduc la formarea obiectelor matematice sunt de natură intuitivă. Obiectele în genere, consideră Onicescu, și cele matematice în special, nu numai că își au individualitatea lor, dar au și o anumită structură. Aceasta reprezintă un *sistem* total sau parțial de proprietăți ale acestui obiect. În măsura în care o mulțime, ca și un element, se referă la obiecte determinate, cu structuri de tip sistematic, însăși mulțimea poate fi acceptată ca obiect matematic. În această viziune, ca și la Nae Ionescu, se inversează tabloul clasic al raportului element–mulțime. Liderii „colectivelor” sunt uneori mai reprezentativi decât mulțimea membrilor. În genere – consideră Onicescu –, în calitate de obiect, elementul devine determinant pentru mulțime. Mulțimea însăși fiind un caz particular de obiect, iar nu invers, cum se afirmă în teoria mulțimilor, că elementul singular este un caz particular de mulțime, respectiv o mulțime cu un singur element. Și Octav Onicescu va folosi, pentru astfel de cazuri, denumirea de „colectiv”.

Fără să apeleze la aceeași denumire, Constantin Noica vorbește, tot în maniera lui Nae Ionescu, despre așa-numitul *synaethism*, adică un fel de teorie a mulțimilor în care partea poate să devină întreg și întregul – parte în formarea unui ansamblu sintetic.

Nemărturisirea acestei filiații era firească. Cine ar fi îndrăznit, în România comunistă, să se declare urmaș al lui Nae Ionescu?

Influențele de tip logico-intuiționist nedeclarate nu se reduc însă la acestea. Încă din 1938, Grigore C. Moisil se interesează de problemele logicii intuiționiste, inclusiv ale logicii pozitive și fără negație, cunoscând incontestabil cel puțin lucrările lui Onicescu. Moisil a fost citat ca atare de intuiționistul olandez A. Heyting în 1955. În fine, eu însumi, cunoscând încă din 1964, de la C. Noica, teza de doctorat a lui Nae Ionescu, pe care am tradus-o și publicat-o în *Neliniștea metafizică* (Editura Fundației Culturale Române), ce-i drept, abia în 1993, citându-i însă expres pe Octav Onicescu și pe Gr.C. Moisil, am publicat două monografii, una de logică intuiționistă (*Elemente de logică intuiționistă*, Editura Academiei, 1976) și alta (*Neointuiționismul*, Editura Academiei, 1977) asupra întregii filosofii intuiționiste din toate timpurile. Nu este niciodată prea târziu să recunoaștem meritele lui Nae Ionescu în această direcție.

Concepția lui despre logică a avut însă și influențe mai puțin favorabile. Iată tot ce a crezut de cuviință să spună Nae Ionescu despre Hegel în *Istoria logicii*: „Și așa s-a ajuns, tot din kantianism, la așa-numita logică absolută, la hegelianism, de pildă, în care logica nu mai este o știință de constatare sau de cercetare a legilor

gândirii formulate, cum era înainte și cum este pentru noi astăzi, ci se confundă, într-un oarecare fel, cu cosmologia, pentru că logica era istoria spiritului, iar istoria spiritului era însăși realitatea ca atare”. Ceea ce nu este nici corect, nici suficient. Dar Hegel nu intra în preocupările lui Nae Ionescu, deși ar fi avut un domeniu comun de interese – filosofia religiei. Hegel însă operase un fel de raționalizare dialectico-speculativă a religiei, explicând totul cu argumente logice. Pentru el, istoria religiei este un proces natural, ca oricare altul, evolutiv, în conformitate cu schema sa triadică. Ceea ce înseamnă că are etape depășite, că religia însăși, cum observă și Nae Ionescu, este, „dacă nu o pregătire, un fel de fază premergătoare a filosofiei”, un fel de „antecameră a filosofiei”, deci „o treaptă” inferioară a acesteia.

Urmându-l pe Rudolf Otto, Nae Ionescu desparte religia de filosofie, de logică și de rațiune. „Există – zice el – o viață religioasă de sine stătătoare care nu are nimic comun cu viața noastră rațională, logico-obiectivă.” Această viață religioasă „se sprijină pe altceva în structura intimă decât pe cunoașterea logică”. Este un punct de vedere surprinzător pentru un logician și istoric al logicii, de la care ne-am fi așteptat să fie un *logician*, adică o persoană care încearcă să justifice totul pe cale logică.

Atitudinea sa nehegeliană i-a permis să aibă însă o altă concepție despre istoria religiilor și despre diversitatea acestora. Nu există etape, faze și treceri de la o religie la alta, întrucât, în aceste cazuri, n-ar fi vorba despre convingeri, despre credințe, ci despre „religiozitatea” proprie fiecăreia dintre ele. Este cu totul altceva că unele religii au pierit odată cu cei care credeau în ele, că au suferit unele transformări, fiind adaptate la alte populații. Dar, în genere, între ele nu există ierarhizări pe care să le găsească istoricii și interpreții bazându-se pe criterii logice. Religiile sunt la fel de îndreptățite, și cele mai vechi, și cele mai noi. Nu se poate spune despre nici una că ar deține „adevărul logic”, căci „în domeniul revelațiunii nu există grade de adevăr, ci adevăr pur și simplu, adevăr absolut”. Același lucru este valabil pentru Nae Ionescu și în legătură cu diversitatea religiilor actuale. „Nu putem – zice el – să negăm egala îndreptățire de conviețuire a diferitelor religiuni, a diferitelor fenomene de viață religioasă.”

Aceasta a fost poziția adoptată de Mircea Eliade, care i-a permis să devină nu un critic sau un apologet, ci un *istoric obiectiv* al religiilor. Lucru pentru care i-a și rămas recunoscător toată viața lui Nae Ionescu.

Aici mai trebuie adăugat însă un lucru important. Nae Ionescu își numește concepția „fenomenologică”, fără legătură cu fenomenologia lui Husserl. Este vorba despre considerarea religiozității ca fenomen, ca stare de fapt care trebuie studiată ca atare, obiectiv, indiferent de părerea sau atitudinea celui care o studiază. Nu ne interesează, în maniera rațiunii, ce este, respectiv esența, ci, în maniera intelectului, *cum este*, cum se manifestă, ne interesează descrierea fenomenologică a religiozității.

În ciuda avantajelor pe care le-a avut Mircea Eliade prin adoptarea poziției fenomenologice de principiu (proprie lui Nae Ionescu), poziție care l-a condus la *morfolgia religiilor*, adică la studiul ei structural, el n-a reușit, din cauza mărginirii intelective a metodei, să-și aducă vreo contribuție apreciabilă la ceea ce numim astăzi *logica religiei*. Cu toate că a surprins aspecte dialectico-speculative ale raportului sacru–profan, a vorbit despre „dialectica simbolului religios”, despre „dialectica hierofaniilor”, despre *coincidentia oppositorum*, a considerat că toate acestea încălcau principiile logicii intelectiv-raționale și erau ca atare de domeniul iraționalului.

În realitate, domeniul religiei nu ține de irațional, ci de *nerațional*, de ceea ce se numește „speculativ” și pe care Hegel însuși îl considera apropiat de *mistic*, de ceea ce este contradictoriu și paradoxal, de ceea ce pare absurd (irațional) pentru gândirea obișnuită, de ceea ce este straniu și misterios. Dar aceasta nu înseamnă că nu poate fi gândit, că nu are o coerență a sa.

Or, Nae Ionescu și Mircea Eliade (cu mărturisiri mai ales literare) erau atrași tocmai de această parte ascunsă a religiilor, de misterele acestora, de fantasticul lor aparent, uitând că, de când sunt lumea și religia, persoana religioasă consideră starea în care se găsește ca pe cel mai firesc lucru posibil. Mai mult, i se pare cu totul ciudat că unii pot trăi altfel, că pot gândi altfel.

Tot predilecția pentru mister și irațional l-a îndemnat pe Nae Ionescu să scoțoască prin „laboratorul de creație al lui Goethe”. El chiar a ținut, în 1925, un curs (*Problema salvării în Faust al lui Goethe*), încercând să găsească „cheia dramei” în Cabala iudaică, în vrăjitorie și magie, culte satanice și francmasonerie, cum o va mărturisi mai târziu (în „Cuvântul”, VIII, nr. 2486. 1932). Dar pe Nae Ionescu îl interesa și persoana lui Goethe, care era prin excelență un reprezentant al intelectului, o persoană descurcătoare în viață și în politică, dar nu o ducea prea bine cu rațiunea, în special cu cea morală, ocupându-se mai mult de sine și de plăcerile sale decât de soarta altora.

Pe urmele lui Nae Ionescu a mers, de data aceasta, Constantin Noica, dedicându-și, după propria sa mărturisire, ani grei pentru a lămuri misterul. Dar Noica nu era un reprezentant al intelectului, el nu s-a descurcat nici în viață, nici în politică. A rămas un mare admirator al lui Goethe, dar a sfârșit prin a proiecta un Anti-Goethe și a scrie o carte intitulată *Despărțirea de Goethe*. Așa cum s-a despărțit și de Nae Ionescu, intelectualistul mai puțin rațional și speculativ căruia nu-i plăceau sistemele filosofice. Oricum, chiar prin acceptarea iraționalului, Nae Ionescu a rămas cu calificativul de „logician”. Un logician deosebit însă, cu orizont filosofic extins, cu numeroase influențe benefice asupra continuatorilor săi. A intervenit aici, firește, și destinul, întrucât el s-a stins înainte de a împlini cinci decenii. Poate că ar fi avut încă multe de spus și de făcut. „Ajuns în partea din urmă a vieții – zicea Vasile Băncilă – se gândea la datoria de a-și consemna în chip definitiv ideile. Ceea ce până atunci nu-i apărea ca justificat, acum în fața

inevitabilului, putea fi luat în considerație. Întocmise planul cărților lui, începuse tratatul de logică.”

Dacă este însă adevărat că moartea lui n-a fost întâmplătoare, dacă se ține seama și de nereușitele lui și chiar de persecuțiile la care a fost supus, atunci se poate spune și despre el că, în ciuda intelectului excepțional, avea carențe de rațiune. Cum spuneau și scolasticii: *intellectus sine officio rationis*.